

om hun toepassing in een bestaande organisatie (92). Ten tweede kwam de aandring tot vernieuwing niet voort uit de VOC zelf, maar was 'op sluwe wijze afgedwongen' (98) door het zogenaamde vijfde departement, bestaande uit vertegenwoordigers van de regering, toegevoegd aan het VOC-bewind om verbeteringen in de bedrijfsvoering door te voeren. Dat de pakketvaart een 'uitstekende investering' was en 'significante verbetering' had gebracht wordt wel beweerd (145) maar niet overtuigend aangetoond. Zo bleken de kosten veel groter dan de opbrengsten; indirecte baten worden niet aangetoond. Hoe de instelling van de pakketvaart inhaakte op andere vernieuwingen bij de VOC wordt niet aangegeven. De bewering dat de pakketvaart van de VOC 'door de oorlogssituatie vanaf 1793 niet meer de kans heeft gekregen zich ten volle te bewijzen' is iets te gemakkelijk. Al voor die tijd was het aantal pakketschepen terug gebracht van tien naar zes, werden afvaarten meer en meer vertraagd, duurden de reizen langer en liepen de inkomsten terug.

Morees belangstelling is meer antiquarisch dan analytisch. Een heldere probleemstelling en een onderbouwde conclusie ontbreken. Recente methodische en inhoudelijke inzichten op het gebied van geschiedenis van techniek en bedrijf heeft hij niet benut. Daardoor komen de analyse en de evaluatie van het innovatieproces niet uit de verf. De auteur lijkt behept met het idee dat de vernieuwende waarde van zijn onderzoek afhankelijk is, niet van de kwaliteit van de analyse, maar van het innovatief gehalte van de VOC-pakketvaart. Dat laatste wordt vooral aangetoond met retorische middelen, desnoods ten koste van feitelijke juistheid. Zo luidt het slot van zijn Nawoord (155): 'In 1888 werd in Nederland de Koninklijke pakketvaart maatschappij opgericht. Exact honderd jaar na de eerste pakketboot van de VOC was er weer een Nederlandse lijndienst op Indië'. De KPM voer echter alleen binnen de Indonesische archipel en een lijndienst tussen Nederland en Indië was er al veel eerder.

Antiquarische belangstelling is alleszins te waarderen als deze uitmondt in een mooi geschreven en uitgegeven boek. Dat is ditmaal helaas niet het geval. De eigenlijke tekst beslaat nog geen 150 bladzijden, waarvan zeer vele (grotendeels) wit. Witregels als alineascheiding versterken het brokkelig karakter van de tekst. De schrijver veroorlooft zich veel herhalingen en is besmet met het pleonasme-virus (19: 'het definitieve besluit over de toekomstige bestemming'; 25: 'onder wie onder meer'; 45: 'daadwerkelijk actief'; 90: 'definitieve doodsteek'). Matig gebruik van archaïsmen kan dienstig zijn voor het oproepen van de sfeer van vroeger tijden, maar termen als 'inlander' (40-43) kunnen beter worden vermeden.

Dit proefschrift, een opgepluste doctoraalscriptie, is een waardevolle bijdrage aan de geschiedenis van de pre-industriële zeepost. Tevens draagt het bouwstenen aan voor nader onderzoek naar de wisselwerking van behoud en vernieuwing in de nadagen van de 'Loffelijke Compagnie'. Moree stelt dat het verval niet langer moet worden gezien vanuit verzuchting 'how the mighty have fallen' maar als lichtend voorbeeld 'how to endure old age with honour and decency'. Het verval van de compagnie is vanouds belicht vanuit een moralistisch perspectief. Moree keert dat om maar blijft erin gevangen. Een vergelijkende studie van de beëindiging van de Europese compagnieën als organisatievorm zou dwingen tot een meer zakelijk perspectief en het verkrijgen van meer inzicht in de belangwekkende problematiek van het (verlies aan) ontwikkelingspotentieel van grootschalige bedrijfsorganisaties in hun maatschappelijke context.

J. N. F. M. à Campo

J. R. Bruijn, *Varend verleden. De Nederlandse oorlogsvloot in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam: Balans, 1998, 304 blz., f59,50, ISBN 90 5018 407 3).

Vijfjaar na zijn eerste, Engelstalige, editie (gepubliceerd door de University of South Carolina

press) is met *Varend verleden* Bruijns langverwachte geschiedenis van de marine van de Republiek in het Nederlands verschenen. Het is geen vertaling van dat Amerikaanse werk, maar een uitgebreidere en *up-to-date* versie van de Nederlandse tekst, die daaraan ten grondslag heeft gelegen. Dit boek is verplichte leesstof voor iedereen, die ook maar een vage belangstelling voor de Nederlandse marinegeschiedenis heeft. Bruijn, de grootste kenner van de marine van de Republiek, verschaft hiermee een totaalbeeld van het reilen en zeilen van één van de meest belangrijke organisaties van de Republiek tijdens haar opgang en bloei in de Gouden Eeuw en haar veel bescheidener bestaan met veelal andere taakopgaven in de achttiende eeuw. Bruijn, wiens allereerste publicatie, in 1967, handelde over het dieet van de bemanningen van de marine van de Republiek, heeft over de jaren baanbrekend werk verricht in de marinegeschiedenis en dit boek weerspiegelt dan ook ruimschoots de methodologische en historische revolutie, die gedurende de laatste dertig jaren evenzeer in de marinegeschiedenis als in de historische wetenschappen als geheel gewoed heeft. Deze revolutie kan in alle aspecten van de marinegeschiedenis van de Republiek worden waargenomen, maar nergens meer dan in de thematiek van administratie en personeel.

Eén van de sterkste punten van *Varend verleden* is Bruijns meesterlijke analyse van het werken, leven en lijden van de zeelieden van de vloot. Kwantitatieve methoden schragen de analyse van de sociale en geografische herkomst van de zeelieden, zonder wie de vloot nooit het ruime sop had kunnen kiezen. Met name gedurende de grote oorlogen van de zeventiende eeuw moesten vaak noodmaatregelen getroffen worden om de vloot bemand te krijgen, maar, mede omdat altijd grote aantallen buitenlanders beschikbaar stonden, hoefde de Republiek nooit haar toevlucht tot het invoeren van maritieme dienstplicht (als Frankrijk) of de *press-gang* (Engeland) te nemen.

De kracht van Bruijns voornaamste argument, dat de marine in al haar tegenstrijdigheden een goede weerspiegeling was van de Republiek als geheel, wordt optimaal ondersteund door de structuur van zijn boek. Een thematische aanpak is geënt op een chronologische verdeling in drie perioden, gedefinieerd door fundamentele verschillen in de opbouw, sterkte en strategische taakstelling voor de marine: ca. 1590-1652 ('de 'oude' marine'), 1652-1713 ('de 'nieuwe' marine'), en 1714-1795 ('een marine van de tweede rang'). Ieder van deze vrijwel even lange hoofdafdelingen bevat een thematische reeks van hoofdstukken, die achtereenvolgens marinepolitiek en -optreden (zeeslagen, konvooiëring, enzovoort); organisatie, administratie en financiering; het officierenkorps in zijn sociale, financiële en professionele ontwikkeling; en, als laatste, de werving, herkomst, verdiensten en de leef- en werkomstandigheden van het lagere zeevolk aan de orde stellen.

De lezer moet, en kan, geen uitgebreide verslagen van alle door de Republiek gevochten zeeslagen verwachten. Ook de schepen en scheepsbouw komen nauwelijks aan de orde. Bruijns belangstelling ligt veel meer in de onderliggende krachten dan in de uiteindelijke uitoefening van de macht ter zee. Tactische vernieuwingen van belang worden aangestipt, maar hij had wellicht toch het verloop van een enkele slag, als verhelderend voorbeeld, in wat meer detail uiteen kunnen zetten. Aan de andere kant van de balans zijn soms ook de internationale context — met name in zijn politieke en marine-vergelijkende aspecten — en het economisch kader van de handel en scheepvaart van de Republiek ook wel wat te kort gehouden. De Dertigjarige Oorlog bijvoorbeeld wordt niet eens genoemd. Bovendien zou het interessant zijn geweest de ervaringen van de Republiek in het licht van Paul Kennedy's ideeën over 'imperial overstretch' te beschouwen.

Eén van de meest geslaagde aspecten van *Varend verleden* is de grote mate waarin, zoals Bruijn overtuigend aantoonde, het officierskorps van de marine geïntegreerd was in de maatschappelijke verhoudingen van de Republiek. Zijn verslag kruidend met een fikse reeks van fraaie individuele voorbeelden, verschaft Bruijn een collectieve biografie, die zowel sociale

als bedrijfshistorici zal bevredigen. Vriendjespolitiek en nepotisme waren verantwoordelijk voor veel benoemingen van kapiteins en vlagofficieren, maar voorde gehele zeventiende eeuw betekende dit geenszins een fundamentele verzwakking van de professionele kwaliteit en ervaring van gezaghebbers en vlootvoogden (met Van Wassenaer Obdam als de uitzondering, die de regel bevestigde). Dit op het oog verbazende feit onderstreept nog eens het diepgaand maritieme karakter van de Republiek, dat ook gedurende de 'zwakke' achttiende eeuw zichtbaar bleef. Even opmerkelijk was het relatief grote aantal adellijke heren dat op de vloot diende, deels landelijke aristocraten van klassiek pluimage, deels sociale klimmers van burgerlijke afkomst; niemand was een beter voorbeeld van de laatsten dan Cornells Tromp. 'Bestevaer' was met zijn burgermanslevensstijl een uitzondering tussen de gearriveerden en arriverenden. Nauwe connecties verbonden officieren en lokale politieke en maatschappelijke elites; hier had Bruijn wellicht nog wat meer voorbeelden kunnen geven. De familie Teengs, bijvoorbeeld (150), bestond behalve uit regenten ook uit grote kaashandelaren in Edam.

Ook de leden van de vijf Admiraliteitscolleges, met hun talloze regenten en aristocraten, behoorden grotendeels tot de sociale toplaag van de Republiek. In haar decentralisatie en versnipperde machtsverhoudingen was de marine-organisatie een nagenoeg getrouwe weerspiegeling van de al evenzeer gefragmenteerde Republiek en haar bestuur. En toch bleek het meestal mogelijk om op het juiste moment besluiten te treffen, die een bundeling van krachten mogelijk maakten. Zowel een reeks van opmerkelijke persoonlijkheden, Johan de Witt voorop, als een bijna instinctief gevoel voor wanneer een compromis bereikt moest worden, waren hiervoor verantwoordelijk. Natuurlijk waren er ook incompetentie, corruptie en andere wantoestanden, maar ook dat was buiten de marine niet anders. Een interessante vraag die Bruijn niet stelt en zonder grondig verder onderzoek nog niet beantwoord kan worden is: wie verdienden aan het uitrusten van 's lands vloeten? Wat was de aard van het 'marine-industriële' complex van de Republiek?

Bruijns marine is uit de verf gekomen als een levende en werkende organisatie met een duidelijk profiel, zowel binnen als buiten de Republiek. De stijl is vlót. De afbeeldingen zijn aanzienlijk groter in aantal en veelzeggender dan die in de Amerikaanse versie, maar het is toch wel jammer, dat er naast een heel algemeen kaartje van Europa geen enkel ander kartografisch materiaal — van havensteden, de Republiek en haar zeegaten of aangrenzende zeegebieden — opgenomen is. Maar dat kan niet verhinderen, dat *Varend verleden* één van de belangrijkste boeken is, die in lange tijd over de Nederlandse marine verschenen zijn. Met zijn indringende en veelomvattende analyse van één van de belangrijkste wapensystemen van zijn tijd levert Bruijn een grote bijdrage tot ons begrip van de internationale geschiedenis van de zeventiende en achttiende eeuw.

F. J. A. Broeze

H. Hendrix, T. Hoenselaars, ed., *Vreemd volk. Beeldvorming over buitenlanders in de vroegmoderne tijd* (Utrecht Renaissance studies IV; Amsterdam: Amsterdam university press, 1998, 146 blz., f35,50, ISBN 90 5356 279 6).

De onderhavige bundel bestaat uit een zestal bijdragen die vrijwel alle door literatuur- en taalkundigen zijn geschreven, hetgeen in de onderwerpen en gebruikte bronnen tot uiting komt. Als niet-historici zich in het historisch debat storten, wil dat nog wel eens tot verfrissende ideeën leiden. Zo ook hier en in een periode waarin discussies over natie en nationale identiteit aan de orde van de dag zijn, valt van een boekwerk met bovenstaande titel een en ander te verwachten.